

Robert T. Tomczak

(Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-9377-8505>

e-mail: robert.tomczak@amu.edu.pl; roberttomczak@yahoo.com

Bazylejski mieszczanin w Rzeczypospolitej Obojga Narodów – Reinhard Wasserhun (1586–1652) i jego sztambuch

Burgher from Basel in the Polish-Lithuanian Commonwealth – Reinhard Wasserhun (1586–1652) and His Album Amicorum

ABSTRACT

The aim of the article is to present the journey of burgher from Basel – Reinhard Wasserhun (1586–1652) to the Polish-Lithuanian Commonwealth, which was part of his Grand Tour. R. Wasserhun stayed in the lands subordinate to the Polish-Lithuanian state for less than two months in 1614 (entries from 15 september to 13 november), where he visited at least Gdańsk, Malbork, Królewiec, Szczytno, Warszawa, Elbląg and Kraków and met with a total of 42 people. The itinerary of his stay in Poland and Prussia, as well as the circle of people he met during his journey, have been reconstructed (and statistically compiled) on the basis of the extensive album amicorum kept by R. Wasserhun during his

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Robert T. Tomczak, the Institute of History of the Adam Mickiewicz University in Poznań, 7 Uniwersytetu Poznańskiego Street, 61-614 Poznań, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Adam Mickiewicz University in Poznań				
SUBMITTED: 2021.08.13	ACCEPTED: 2022.05.06	PUBLISHED ONLINE: 2022.12.14		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

journey. In addition to presenting his stay in the Polish state, the article aims to analyse R. Wasserhun's journeys in the context of the self-creation of the Calvinist burgher in Poland, as well as to indicate the type of journey Wasserhun made during the „Polish” stage of his peregrination. How was this type different from the type of journey he made in the Kingdom of Bohemia. The study of the above mentioned topics is also a contribution to a more in-depth source analysis of the entire album amicorum of R. Wasserhun, which is part of a vast social network of European intellectuals.

Key words: album amicorum, City of Basel, Reinhard Wasserhun, Grand Tour, peregrinatio academica

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podróży bazylejskiego mieszczanina Reinharda Wasserhuna (1586–1652) po Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która była elementem jego peregrynacji zagranicznej po Europie (1612–1619). R. Wasserhun przebywał na ziemiach podległych państwu polsko-litewskiemu przez niespełna dwa miesiące w 1614 r. (wpisy od 15 września do 13 listopada), gdzie odwiedził przynajmniej Gdańsk, Malbork, Królewiec, Szczytno, Warszawę, Elbląg i Kraków oraz spotkał się łącznie z 42 osobami. Itinerarium jego pobytu w Polsce i Prusach, a także krąg osób, które napotkał podczas peregrynacji, zostały odtworzone (i opracowane statystycznie) na podstawie obszernego sztambucha, który R. Wasserhun prowadził podczas swojej podróży. Oprócz przedstawienia jego pobytu w państwie polskim artykuł stawia sobie za cel analizę podróży R. Wasserhuna w kontekście autokreacji wyznającego kalwinizm Bazylejczyka w Polsce, a także wskazanie typu podróży Wasserhuna, którą realizował na „polskim” etapie peregrynacji, oraz jego odmienności od typu podróży realizowanego przez niego w Królestwie Czeskim. Opracowanie powyższej tematyki jest także przyczynkiem do bardziej wnikliwej analizy źródłoznawczej całego sztambucha R. Wasserhuna, który wpisuje się w rozległą sieć społeczną łączącą europejskich intelektualistów.

Słowa kluczowe: sztambuch, Bazylea, Reinhard Wasserhun, Grand Tour, peregrynacja zagraniczna

Niezwykłe popularne w Europie XVI–XVIII w. były różnego rodzaju podróże zagraniczne (*Grand Tour*¹, *Kavalierstour*)², w które wyrusza-

---

¹ Autorem terminu *Grand Tour* oraz *Giro of Italy* był angielski podróżnik Richard Lassels, który użył go po raz pierwszy w swoim przewodniku po Włoszech: *The Voyage of Italy, or a Compleat Journey Through Italy*, t. 1–2, Paris 1670.

² O charakterze europejskiego *Grand Tour* zob. m.in.: E. Chaney, *The Grand Tour and the Great Rebellion: Richard Lassels and 'The Voyage of Italy' in the Seventeenth Century* (Biblioteca del viaggio in Italia), Genève 1985; *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, red. H. Bausinger, K. Beyrer, G. Korff, München 1991; J. Black, *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*, London 1992; E. Chaney, *The evolution of the Grand Tour: Anglo-Italian cultural relations since the Renaissance*, London–Portland 1998; Ch. Henning, *Reiselust – Touristen, Tourismus und Urlaubskultur*, Frankfurt 1999; A. Brill, *Als Reisen eine Kunst war – Vom Beginn des modernen Tourismus: Die „Grand Tour“*, Berlin 2001; J. Black, *France and the Grand Tour*, New York 2003; J. Black, *Italy and the Grand Tour*, London 2003;

młodzi arystokraci, zamożni mieszczenie (np. studenci) czy intelektualiści europejscy, w celu dokształcenia się (*peregrinatio academica*, *Ausbildungsreise*, *Fortbildungsreise*), zdobycia wiedzy o świecie i kulturze, poszerzenia swych horyzontów myślowych, poznania królewskich i książęcych dworów (misje dyplomatyczne), zobaczenia słynnych miast (wyjazdy handlowe), odwiedzenia miejsc świętych i znanych sanktuariów (np. *ad limina apostolorum*), a także wyrobienia sobie gustu artystycznego oraz nabrania dobrych manier, tzw. poloru. Najczęściej podróżnicy udawali się na kilka lat (z reguły 2–3) do najważniejszych ośrodków życia kulturalnego i intelektualnego nowożytnej Europy (Francja, Anglia, Włochy, Rzesza Niemiecka)³, a czasem również do Ziemi Świętej czy Egiptu. W większości przypadków te formy mobilności miały charakter turystyczno-naukowy; czasem były jednak okazją dla młodego mężczyzny do zapoznania się z rozrywkami oferowanymi przez miasta europejskie. Generalnie zatem charakter oraz formy podróży zagranicznych były różne, ale cel w zasadzie ten sam: zaspokojenie osobistych ambicji poznawczych.

Podstawowymi źródłami do badań podróży zagranicznych poszczególnych peregrynantów są najczęściej wszelkiego rodzaju relacje podróżnicze, które przybierały różne formy. Najczęściej były to pamiętniki (*memoria*), dzienniki (*diarium*), luźne zapiski z podróży, korespondencja, regularna bądź nieregularna, wysyłana do krewnych, a także sztambuchy (*alba amicorum*)⁴. Sztambuchy (niewielkie, poręczne pamiętniki, do których wpisywali się znajomi) stanowiły pewnego rodzaju zjawisko kulturowe, które upowszechniło się w drugiej połowie XVI w., głównie wśród protestanckich studentów w akademickim środowisku Wittenberga⁵. Stanowią więc źródło, dzięki któremu można dokładnie prześledzić

M.G. Brennan, *The Origins of the Grand Tour. The Travels of Robert Montagu, Lord Mandeville, 1649–1654, William Hammond, 1655–1658, Banaster Maynard, 1660–1663*, London 2004, czy ostatnio: A. Tosi, *Language and the Grand Tour: Linguistic Experiences of Travelling in Early Modern Europe*, Cambridge 2020.

³ Według autora terminu *Grand Tour* (R. Lasselsa): „tylko ten kto odbył Grand Tour po Francji i podróż po Włoszech jest w stanie zrozumieć Cezara i Tytusa Liwiusza”, za: P. Chessex, *Grand Tour*, w: *Dictionnaire européen des Lumières*, red. M. Delon, Paris 2007, s. 599.

⁴ W.W. Schnabel, *Stammbücher*, w: *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte. Typen, Bestände, Forschungsperspektiven*, red. U. Rasche (Wolfenbütteler Forschungen 128), Wiesbaden 2011, s. 421–452; Zob. też aktualnie realizowany projekt online na Uniwersytecie Fryderyka Aleksandra w Erlangen i Norymberdze: *Repertorium Alborum Amicorum Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen* (tam też dokładna literatura dot. sztambuchów) (<https://raa.gf-franken.de/de/startseite.html> [dostęp: 12 II 2022]).

⁵ W.W. Schnabel, *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Tübingen 2003, s. 244.

trasę wędrówki danego podróżnika, krąg jego nauczycieli, przyjaciół, znajomych (sieci społeczne) czy miejsca studiów (*itinerarium*)⁶. Dokładnie z takiego typu źródłem mamy do czynienia w przypadku bazylejskiego mieszczanina Reinharda Wasserhuna (1586–1652)⁷, który odbył w latach 1612–1618 podróż zagraniczną po Europie i pozostawił po sobie bardzo obszerny sztambuch. Podczas swej podróży odwiedził m.in. mniej popularne w tamtym czasie kierunki na mapie europejskich peregrynacji, a mianowicie Środkową Europę.

Celem niniejszego opracowania jest zatem odtworzenie trasy podróży R. Wasserhuna po terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz przedstawienie postaci, z którymi spotykał się podczas swej peregrynacji. Dzięki temu możliwe będzie określenie typu i charakteru jego podróży podczas polskiego etapu, ponieważ Wasserhun jako bazylejski patrycjusz szlacheckiego pochodzenia mógł równocześnie realizować swoją peregrynację w typie mieszczańskim i szlacheckim⁸. Ciekawe jest zatem, jak postanowił kreować się w Polsce oraz jaką rolę podczas podróży odgrywało jego kalwińskie wyznanie. Warto przy tym wspomnieć, że największą grupę wyznawców ewangelizmu reformowanego w Polsce stanowiła szlachta i patrycjat miejski. Zatem Wasserhun jako wyznawca kalwinizmu i do tego szlachcic mógł mieć swobodny dostęp do kręgów szlacheckich w Polsce, szczególnie tych związanych z wcześniejszymi studiami w Szwajcarii. Jednak czy właśnie z takim statusem społecznym Wasserhun się utożsamiał? W jakich zatem kręgach społeczno-kulturalnych i intelektualnych w państwie polskim się obracał? Aby móc odpowiedzieć na te i inne pytania, należy na początku przedstawić głównego bohatera oraz źródło, dzięki któremu można odtworzyć jego podróż.

Wasserhun urodził się w 1586 r. w Bazylei, a ochrzczony został 10 czerwca w kościele św. Albana⁹ jako szóste dziecko (drugi syn) Reinhar-

---

⁶ Vello Helk w swoich badaniach dotyczących studentów z Danii i Norwegii (3586 studentów na 60 uniwersytetach) w latach 1536–1660 korzystał z około 450 sztambuchów jako źródła uzupełniającego: V. Helk, *Dansk-Norske studierejser fra reformationen til enevaelden 1536–1660. Med en matrikel over studerende i udlandet*, Odense 1987 (również ze sztambucha Wasserhuna, s. 133).

⁷ Przewodniczący sądu miejskiego (Stadtgerichtsvogt) (1627–1652), radny parafialny (1639), pisarz w Glidii Szafranu (1649), wójt cesarski (Reichsvogt), ożeniony w 1629 r. z Gertrudą Burckhardt (1597–1684), córką Daniela i Zuzanny Ryff, za: H.J. Leu, *Allgemeines helvetisches, eydgenössisches, oder schweitzerisches Lexicon*, t. 6, *Supplement*, Zürich 1791, s. 308; P. Koelner, *Die Safranzunft zu Basel und ihre Handwerke und Gewerbe*, Basel 1935, s. 412.

⁸ T. Grosser, *Reisen und soziale Eliten. Kavalierstour – Patrizierreise – bürgerliche Bildungsreise*, w: *Neue Impulse der Reiseforschung*, red. M. Maurer, Berlin 1999, s. 135–176.

⁹ Staatsarchiv Basel-Stadt [dalej: STAB], sygn. JD-REG 6e 1 6, s. 103.

da (1551–1609) i Gertrudy Herwagen (1556–1634)¹⁰. Jego patrycjuszowska rodzina pieczętowała się własnym herbem niemieckiego pochodzenia¹¹ i była skoligacona z najważniejszymi rodzinami bazylejskimi (Kündig, Iselin, Respinger, Amerbach, Burckhardt, Löffel, Meyer), zwłaszcza związanymi z uniwersytetem¹². W szczególności skoligacenie z rektorem Amandem Polanusem mocno wpłynęło na trasę podróży zagranicznej Wasserhuna oraz jego pozycję społeczną w mieście. W kwietniu 1602 r. Reinhard zapisał się na Uniwersytet w Bazylei (*Reinhardus Wassehunius, Basiliensis*), wpłacając sześć solidów taksy immatrykulacyjnej¹³, gdzie potem, 15 listopada 1603 r., został bakałarzem sztuk wyzwolonych (promotor Jan Buxtorf), a 26 września 1606 r. mistrzem (promotor Felix Platter)¹⁴. Co ciekawe jednak, dopiero po studiach zaczął prowadzić swój sztambuch (pierwszy wpis pochodzi z 1608 r.)¹⁵, co było raczej przeciwieństwem studenckiej praktyki zakładania ksiąg przyjaźni właśnie podczas nauki.

Sztambuch R. Wasserhuna przechowywany jest obecnie w bazylejskiej Bibliotece Uniwersyteckiej razem z 42 innymi sztambuchami pochodzącymi z XVI–XVIII w.¹⁶ Jednak sztambuch Wasserhuna jest spośród nich wyjątkowy, a o jego wyjątkowości świadczy m.in. bogactwo wpisów. Na 424 stronach dokonano w nim łącznie 709 wpisów, co jest liczbą niebywałą, zważywszy na fakt, że pozostałe sztambuchy były o połowę

¹⁰ STAB, sygn. PA 355 C550, s. 6.

¹¹ *Wappenbuch der Stadt Basel/unter den Auspizien der Historischen u. antiquarischen Gesellschaft in Basel*, red. W.R. Staehelin, t. 3, f. 1, Basel 1917–1930, s. 458.

¹² Siostra Dorota (1575–1653) wyszła za mąż w 1583 r. za Piotra Ryffa (1553–1629), późniejszego profesora medycyny i matematyki oraz rektora (1616–1617), a ciotka stryjeczna Salome (1580–1610) wyszła za mąż w 1607 r. za dziekana wydziału teologicznego i rektora (1600, 1609) Amanda Polanusa von Polansdorfa (1561–1610): STAB, sygn. PA 355 C550, s. 5–6.

¹³ Universitätsbibliothek Basel [dalej: UB Basel], sygn. AN II 4, k. 81v.

¹⁴ UB Basel, sygn. AN II 9, s. 117, 294. Na zakończenie studiów przyjaciele Wasserhuna i trzech innych promowanych wydali z tej okazji krótką elegię gratulacyjną: *Iuvenibus virtute & doctrina praestantiss. D. Iohanni Wollebio, D. Iohanni Gernlero, D. Reinhardo Wasserhuno, D. Nicolao Brombachio Basil. cum suprema philosophiae laurea in thelestero inclytiae Basiliens. Acad. a clar. & excell. viro D.D. Ioh. Georgio Leone die 16. Septemb. coronarentur/congratulantur amici*, Basileae 1606, UB Basel, sygn. KiAr H III 59:11.

¹⁵ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 62.

¹⁶ Ch. Vischer, *Die Stammbücher der Universitätsbibliothek Basel. Ein beschreibendes Verzeichnis*, w: *Festschrift Karl Schwarber. Beiträge zur schweizerischen Bibliotheks-, Buch- und Gelehrten-geschichte, zum 60. Geburtstag am 22. November 1949 dargebracht*, Basel 1949, s. 249–262 (wymienia 38, jest aktualnie 49). Sztambuchy z XVI–XVIII w. przechowywane są też w bazylejskim Muzeum Historii Farmacji (2) oraz w Muzeum Historycznym (19), zob. A. Burckhardt-Finsler, *Die Stammbücher des Historischen Museums zu Basel*, „Jahresberichte und Rechnungen des Vereins für das Historische Museum” 1897, s. 27–46.

mniej, że zdecydowanie mniejszą liczbą wpisów¹⁷. Wasserhun prowadził swój sztambuch od 1608 aż do 1651 r., więc w zasadzie przez całe swoje dojrzałe życie. Sztambuch ten jest jednak źródłem wymagającym, jeśli chodzi o określenie chronologii kolejnych wpisów (sporo wpisów bez dat), a także lekko uszkodzonym (poprzycinane góry stron). Ponadto, w sztambuchu tym znajduje się 178 przedstawień herbowych, grawerunek portretowy, przedstawienie figuralne, 3 rysunki piórem, 2 rysunki ołówkiem, 1 odcisk tłoku pieczętnego oraz 2 pieczęci herbowe. Wpisów do jego sztambucha dokonywano najczęściej po łacinie, ale nie brak też greki, arabskiego, hebrajskiego, francuskiego, niemieckiego i włoskiego. Występowała też pewna gradacja wpisów w tym sztambuchu. Pierwsze strony (ok. kilkudziesięciu)¹⁸ zarezerwowane były dla najznamienitszych osób (książąt i arystokratów). Pierwszą stronę rozpoczyna zaś kolorowe przedstawienie herbu właściciela wraz z jego wpisem: *REINHARDVS WASSERHVN/ANNO MDCIX*.

Ciekawa jest natomiast kwestia motywacji do prowadzenia sztambucha przez Wasserhuna, ponieważ nie zaczął go prowadzić, kiedy był studentem, co było wówczas powszechne, ale dopiero po studiach, kiedy miał już 22 lata. Powinien zatem w tym wieku, mieszczańskim zwyczajem, zacząć pracę zawodową lub dalej się kształcić (w Bazylei bądź za granicą), czego jednak nie zrobił. Odpowiedzią na pytanie o motyw prowadzenia sztambucha jest najpewniej wejście do rodziny Wasserhunów w 1607 r. rektora Amada Polanusa von Polansdorfa, dzięki któremu Reinhard mógł poznać środowisko profesorów bazylejskich, co widać po wpisach do jego sztambucha z lat 1608–1610, a także śmierć jego ojca Reinharda w 1609 r. i starszego brata Jana Konrada w roku następnym. W 1610 r. zmarł też Polanus von Polansdorf, więc w zasadzie Reinhard, mający 24 lata, był wtedy zdany na siebie w kwestii utrzymania, a mimo wszystko niedługo później wyjechał w kosztowną i długoletnią podróż po Europie. Najpewniej zawarł tak bliską znajomość z Polanusem von Polansdorffem, że ten nie tylko wprowadził go w krąg uczonych bazylejskich, ale przeznaczył także dla niego stypendium na podróż po Europie¹⁹. Tym

¹⁷ Drugi pod względem obszerności wpisów sztambuch Tomasza II Plattera (279 stron, 426 wpisów), trzeci Kaspara Bauhina (157 stron, 332 wpisy), czwarty Jana Ludwika Boeckha (252 strony, 274 wpisy), pozostałe po najwyżej sto kilkanaście wpisów, a najczęściej po kilkadziesiąt.

¹⁸ Stąd też pierwszych 15 stron nie jest zapisanych (wyjątek 3 – wpis z 1624 r. barona D'Anglure).

¹⁹ *Amandus Polanus von Polansdorf, Professor der Universität Basel, vergab seiner Frau Salome Wasserhun 1400 fl., wovon nach ihrem Tode Bonaventura von Brunns Gattin und Kinder 500 erhalten sollen, die übrigen 900 fl. sind zu einem Fonds für ein Stipendium eines Studenten der Theologie, Jurisprudenz oder Medicin zu verwenden: Städtische Urkunden (Regesten)*, STAB,

bardziej że Wasserhun podczas swojej podróży najwięcej czasu (listopad 1614 – sierpień 1618) spędzi właśnie w czeskiej ojczyźnie Polanusa von Polansdorfa i odwiedzi miasto jego narodzin, Opawę. Wasserhun, aby jednak spełnić wymogi formalne otrzymania stypendium Polanusa, kontynuował swoją edukację jako student prawa, choć był nim tylko nominalnie. Podczas swojej podróży na żaden uniwersytet się nie zapisał, choć przedstawiał się niejednokrotnie jako student prawa (*LL candidato*)²⁰ osobom, które spotykał na swej drodze.

Wracając jednak do jego sztambucha, można stwierdzić, że Wasserhun udał się w podróż po Europie w 1612 r.²¹, a zakończył ją na początku 1619 r.²² Z kolei od września do listopada 1614 r. przebywał na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów i to właśnie ten okres będzie przedmiotem niniejszego opracowania. Warto jednak wspomnieć, że na długo przed wyjazdem Wasserhun spotkał w Bazylei dwójkę Polaków, którzy jako jedni z pierwszych wpisali się do jego sztambucha. Mowa tu o braciach Juliuszu Eliasie (zm. 1613) i Aleksandrze Oktawianie (zm. 1638) Prońskich²³, synach ruskiego magnata Aleksandra – kasztelana trockiego – którzy 2 stycznia 1610 r. wpisali się do jego sztambucha²⁴ wraz z kolorowym przedstawieniem herbu Pogoń Ruska. Znajomość ta nie miała jednak wpływu na podróż Wasserhuna do państwa polsko-litewskiego i nie przyniosła dalszych następstw (przynajmniej wynikających ze sztambucha), choć niewątpliwie kontakty Wasserhuna z Prońskimi wynikały z faktu, że Amandus Polanus był ich bliskim nauczycielem²⁵.

---

sygn. Universitätsarchiv I 6_2; *Amandus Polanus von Polansdorf bestimmt in einem Codicill zu seinem Testament d.d. 1610 Juli 14, dass das von ihm gestiftete Stipendium speciell Angehörigen seiner, seiner verstorbenen Frau Maria Grynäus und seiner zweiten Frau Salome Wasserhun Familien zugute kommen soll: Städtische Urkunden (Regesten)*, STAB, sygn. Universitätsarchiv I 6_6.

²⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 273.

²¹ Najpierw podróżował przez Francję (1612–1614), gdzie był m.in. w: Valance (I 1612), Lyon (I 1612), Castres (III 1612), Montpellier, Nimes (X 1612), Avignon. Potem jego trasa od 1614 r. wyglądała następująco: Bourges (IV 1614), Orlean (IV 1614), Paryż (V 1614), Bellefontaine, Rouen, Calais (VI 1614), Londyn (VII 1614), Cambridge (VII 1614), Ostenda (VII 1614), Emden (VIII 1614), Lejda (VIII 1614), Amsterdam (VIII 1614), Bremen (VIII 1614), Groningen (VIII 1614), Altona (VIII 1614), Hamburg (VIII 1614), Lubeka (VIII 1614), Rostock (VIII–IX 1614), Kopenhaga (IX 1614), Friedrichsburg (IX 1614), Helsingør (IX 1614), Polska.

²² Dnia 3 II 1619 r. w Bazylei wpisali się do jego sztambucha profesor greki Heinrich Jeckelmann (1565–1633): UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 359.

²³ Od września 1608 r. studiowali w Bazylei: UB Basel, sygn. AN II 4, k. 109v.

²⁴ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 53–53v.

²⁵ M. Włodarski, *Barokowa poezja epicedialna. Analizy*, Kraków 1993, s. 18.

Wasserhun swoją podróż do państwa polsko-litewskiego rozpoczął w Kopenhadze i okolicach (9 września wpisał się do jego sztambucha Jan Mechelborch z Helsingør²⁶), gdzie wszedł na statek i w połowie września 1614 r. przybył do Gdańska. Co ciekawe, pierwszego wpisu w Gdańsku (poniedziałek, 15 września) dokonał do jego sztambucha Samuel Amianus ze szwajcarskiej Szafuzy²⁷, który zapewne był jego przewodnikiem w pierwszych dniach pobytu w mieście. Dwa dni później spotkał się zaś z Mikołajem Muleriusem (1564–1630)²⁸ – profesorem medycyny i matematyki na nowo utworzonym (sierpień 1614 r.) holenderskim uniwersytecie w Groningen, którego był potem rektorem (1617–1618, 1627–1628)²⁹. Dopiero 20 września (sobota) w sztambuchu Wasserhuna pojawia się skromny łaciński wpis pierwszego gdańszczanina³⁰ – Jakuba Fabriciusa (1551–1629)³¹, uczonego, pastora i wieloletniego (1580–1629) rektora Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, który podniósł tę szkołę do rangi akademickiej. Co interesujące, Fabricius studiował w Bazylei (1577–1578), gdzie został doktorem teologii pod kierunkiem Jana Jakuba Gryneusa (11 marca 1578 r.)³². Całą właściwie podróż Wasserhuna po tej części Europy będzie charakteryzowało spotkanie się właśnie z byłymi lub przyszłymi studentami Uniwersytetu w Bazylei, a także członkami elit kulturalno-intelektualnych miast.

Spotkanie Wasserhuna z Fabriciusem miało zapewne charakter czysto kurtuazyjny lub też dzięki tej znajomości otrzymał pewne referencje, które otworzyły mu drogę do dalszych kontaktów. Tym bardziej że już 23 września (wtorek) spotkał się z Jerzym Pauli (1586–1650)³³ – profesorem etyki i polityki Gdańskiego Gimnazjum, również absolwentem i doktorem teologii (24 listopada 1612 r. – promotor Sebastian Beck) Uniwersytetu w Bazylei³⁴. Następnego dnia (środa) spotkał się zaś z byłym studentem

²⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 206.

²⁷ *Ibidem*, k. 372.

²⁸ *Ibidem*, k. 210.

²⁹ Zapewne Mulerius badał w Gdańsku spuściznę Mikołaja Kopernika: Copernicus, *Astronomia instaurata*, red. N. Mulerius, Amsterdam 1617; A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, t. 12, f. 2, Haarlem 1869, s. 1129–1130.

³⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 166.

³¹ Ch.G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, t. 2, Leipzig 1750, sp. 484.

³² UB Basel, sygn. AN II 4, k. 20v; sygn. AN II 6, k. 54v.

³³ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 256.

³⁴ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 118v; sygn. AN II 6, k. 48, 58. Zaraz po promocji doktorskiej w Bazylei wpisał się do sztambucha Szymona Grynaeusa (27 XI 1612): UB Basel, sygn. Frey.-Gryn. V 15, k. 97v; L. Mokrzecki, *Pauli Jerzy (1586–1650)*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 344.

z Bazylei (kwiecień 1589 r.)³⁵, Waclawem Miltendorffem³⁶ – pisarzem miejskim, sekretarzem i miejskim dyplomatą³⁷.

Dzień później doszło do całej serii wpisów do sztambucha Wasserhuna. Z 25 września (czwartek) można naliczyć aż siedem wpisów, co było spowodowane wizytą Wasserhuna na dworze księcia Radziwiłła, który przebywał wówczas w Gdańsku. W tym dniu do jego sztambucha wpisali się: wspomniany książę, pan na Dubinkach, Birzach, Słucku i Kopyłu, podczaszy wielki litewski (od 1599 r.) i kasztelan wileński (od 1619 r.) – Janusz Radziwiłł (1579–1620)³⁸ wraz z małżonką, poślubioną 7 lipca 1613 r. w Berlinie, córką elektora brandenburskiego, Elżbietą Zofią Hohenzollern (1589–1629)³⁹; Andrzej Köhn-Jeski – konsyliarz elektora brandenburskiego wraz z kolorowym przedstawieniem swojego herbu⁴⁰; jego brat Izrael Köhn-Jeski (1573–1641)⁴¹ – wówczas ławnik miejski; Melchior Reichius⁴² – były student Uniwersytetu w Bazylei i członek dworu księcia Janusza Radziwiłła⁴³; brat wspomnianego wyżej Jerzego Adrian Pauli (1583–1622)⁴⁴ – profesor medycyny i znany gdański lekarz oraz Jan Keckerbart (1566–1635)⁴⁵ – syndyk miejski, regent kancelarii miejskiej, który przebywał wcześniej w Szwajcarii (Bazylea, Genewa)⁴⁶. Można dzięki tej wizycie zauważyć, że Wasserhun ponownie spotkał się z byłymi studentami Uniwersytetu w Bazylei, a co ciekawe, kilka lat później na tym uniwersytecie pojawił się także Andrzej Köhn-Jeski⁴⁷ oraz syn Jerzego Adrian Pauli (1633–1684)⁴⁸.

³⁵ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 41v.

³⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 275.

³⁷ P. Simson, *Die Reise des Danziger Ratsherrn Arnold von Holten durch Spanien und Oberitalien in den Jahren 1606–1608*, „Archiv für Kulturgeschichte“ 1908, 6, 1, s. 41.

³⁸ Były student Uniwersytetu w Bazylei (X 1596). UB Basel, sygn. AN II 4, k. 65v.

³⁹ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 23; T. Wasilewski, *Radziwiłł Janusz (1579–1620)*, w: PSB, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 202–208.

⁴⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 168; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 9, Warszawa 1906, s. 26.

⁴¹ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 169; J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814*, t. 2, *Biogramy*, Gdańsk 2008, s. 167.

⁴² UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 103.

⁴³ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 65v.

⁴⁴ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 255v; M. Sławoszewska, *Pauli Adrian (1583–1622)*, w: PSB, t. 25, s. 343–344.

⁴⁵ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 167.

⁴⁶ M. Sławoszewska, *Keckerbart Jan (1566–1635)*, w: PSB, t. 12, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 321.

⁴⁷ Immatrykulowany w styczniu 1632 r.: UB Basel, sygn. AN II 4, k. 179v.

⁴⁸ Immatrykulowany 30 III 1657 r.: UB Basel, sygn. AN II 4a, k. 8.

Następnego dnia swojego pobytu w Gdańsku (piątek, 26 września) spotkał się jeszcze z wybitnym gdańskim lekarzem Joachimem Adamem Oelhafem (1570–1630)⁴⁹. Oelhaf był doktorem medycyny Uniwersytetu w Montpellier (1600), lekarzem miejskim w Gdańsku, lekarzem nadwornym króla Zygmunta III Wazy oraz profesorem medycyny i nauk przyrodniczych w Gdańskim Gimnazjum Akademickim (1603–1630)⁵⁰. Zasłynął natomiast 27 lutego 1613 r., kiedy przeprowadził pierwszą na ziemiach polskich i w północnej Europie publiczną sekcję zwłok i to w dodatku noworodka z zespołem wad mnogich⁵¹. Wpis Oelhafa jest ostatnim podczas niespełna dwutygodniowego pobytu Wasserhuna w Gdańsku, ponieważ już 28 września (niedziela) pojawiają się wpisy z Malborka.

Tego dnia spotkał się w Malborku z trzema osobami. Przede wszystkim z dawnym przyjacielem Janem Stobaeusem – doktorem medycyny Uniwersytetu w Montpellier (1610)⁵², którego poznał jeszcze we Francji: *amicitia (in Galia inchoata)*⁵³, oraz z jego ojcem Marcinem⁵⁴ – rajcą miejskim (1601), który studiował w r. 1581/1582 w Bazylei⁵⁵. Tego samego dnia spotkał się także z Grzegorzem Hese (1557–1639)⁵⁶ – byłym burmistrzem miasta (1596, 1609) i ławnikiem⁵⁷, który również studiował w Bazylei (wrzesień 1580 r.)⁵⁸, gdzie został doktorem prawa (25 października 1580 r. – promotor Samuel Grynaeus)⁵⁹. Wizyta w Malborku była jednak dość krótka (zapewne 1–2 dni), ponieważ wszystkie wpisy w tym mieście pochodzą z jednego dnia, a dodatkowo już 1 października (środa) Wasserhun był w Królewcu.

Kiedy dotarł do Królewca, spotkał się od razu (środa, 1 października) z Jakubem Zieglerem (1591–1670) z Zurychu⁶⁰, który studiował wcześniej w Bazylei (12 stycznia 1612 r.)⁶¹ i zostanie tam później doktorem medy-

⁴⁹ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 169v.

⁵⁰ A. Bertling, *Oelhaf, Joachim*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 24, Leipzig 1887, s. 291–292; M. Pelczar, *Oelhaf Joachim (1570–1630)*, w: *PSB*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 580–581.

⁵¹ *De partibus abdomina centinentibus*, Gedani 1613.

⁵² M. Pawlak, W. Długokęcki, *Studia uniwersyteckie Malboreczyków do 1773 roku*, Bydgoszcz 2004, s. 120.

⁵³ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 254v.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 256v.

⁵⁵ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 32v; M. Pawlak, W. Długokęcki, *op. cit.*, s. 120.

⁵⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 250.

⁵⁷ M. Pawlak, W. Długokęcki, *op. cit.*, s. 66, 99.

⁵⁸ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 29v.

⁵⁹ UB Basel, sygn. AN II 7, k. 71.

⁶⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 334v.

⁶¹ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 115v.

cyny (9 marca 1615 r.)⁶². Można podejrzewać, że było to bardzo istotne spotkanie, gdyż Wasserhun mógł otrzymać od Zieglera informacje niezbędne do planowania dalszej podróży. Wiadomo, że sam Ziegler wracał właśnie z podróży po Polsce i Litwie do Bazylei i zatrzymał się w Królewcu⁶³, gdzie zapisał się na tamtejszy uniwersytet (3 października)⁶⁴. Ziegler mógł odradzić Wasserhunowi podróż na Litwę (np. do Wilna), gdyż w tamtym czasie nie było to bezpieczne miasto dla wyznawców kalwinizmu⁶⁵. Wiadomo, że Wasserhun na Litwę nie pojechał, choć miasto mogło być jego celem, patrząc na przebieg trasy od Gdańska, tylko z Królewca zawrócił potem do Polski. W tym samym dniu spotkał się też z Krzysztofem Zieglerem (niespokrewnionym z Jakubem z Zurychu)⁶⁶ – przyszłym studentem z Bazylei (lipiec 1618 r.) i doktorem medycyny tej uczelni (15 września 1618 r.)⁶⁷. Spotkanie to miało na pewno wpływ na to, że Krzysztof Ziegler przyjechał potem na studia do Bazylei, mimo że miał już za sobą studia w Królewcu (21 kwietnia 1602 r.) i Rostocku (lipiec 1606 r.)⁶⁸. Najprawdopodobniej Ziegler mógł w Bazylei liczyć na gościnę u Wasserhuna, który zapewne realizował się w roli „przyjaciela Polaków”, gdyż wielu członków rodzin, które odwiedził w Polsce, potem wysłało swych synów do Bazylei.

Następnego dnia (czwartek, 2 października) spotkał się z dwoma mieszczanami królewieckimi. Z Ahasverem Schmittnerem⁶⁹ – który studiował w Bazylei (15 czerwca 1612 r.)⁷⁰, gdzie został doktorem medycyny (3 września 1612 r. – promotor Felix Plater)⁷¹. Jego syn, również Ahasver, studiował także w Bazylei (1642/1643)⁷² i został tam doktorem medycyny,

⁶² UB Basel, sygn. AN II 21, k. 25v, 121v.

⁶³ H.J. Leu, *Allgemeines helvetisches, eydgenössisches, oder schweizerisches Lexicon*, t. 20, Zürich 1765, s. 90.

⁶⁴ *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, t. 1, *Die Immatriculationen von 1544–1656*, wyd. G. Erler, Leipzig 1910, s. 210.

⁶⁵ W czerwcu 1611 r. doszło do poważnych zamieszek w Wilnie, podczas których spalony został zbór ewangelicki, zniszczona biblioteka i archiwum, pobici ludzie, wśród nich śmiertelnie Marcin Tertulian, miejscowy minister kalwiński. Również w 1614 r. dało się w Wilnie odczuć atmosferę zagrożenia wśród protestantów: T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 309–314, 328.

⁶⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 360.

⁶⁷ UB Basel, AN II 4, k. 138; sygn. AN II 21, k. 28, 125v.

⁶⁸ *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg*, s. 159; *Die Matrikel der Universität Rostock*, t. 2: 1563–1611, wyd. A. Hofmeister, Rostock 1891, s. 286.

⁶⁹ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 256v.

⁷⁰ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 116.

⁷¹ UB Basel, sygn. AN II 21, k. 24, 121v.

⁷² UB Basel, sygn. AN II 4, k. 209v.

jak ojciec (4 lipca 1643 r. – promotor Jan Gaspard Bauhin)⁷³. A także z Zygmuntem Weierem (1579–1661)⁷⁴ – profesorem matematyki Uniwersytetu Albrechta w Królewcu (od 1605 r.) i późniejszym wieloletnim rektorem tej uczelni (1621, 1628, 1636, 1644, 1654)⁷⁵.

Następnego dnia (piątek, 3 października) Wasserhun spotkał się z kolejnymi profesorami Uniwersytetu w Królewcu: Jerzym Lothem Starszym (1579–1635)⁷⁶ – profesorem matematyki, późniejszym rektorem (1616, 1621, 1625, 1629, 1633)⁷⁷, a także byłym studentem (15 czerwca 1612 r.)⁷⁸ i doktorem medycyny (3 września 1612 r. – promotor Felix Plater)⁷⁹ z Bazylei (studiował razem z Ahasverem Schmittnerem); Andrzejem Krebssem⁸⁰ – profesorem prawa⁸¹ i byłym studentem (17 lipca 1613 r.)⁸² z Bazylei oraz doktorem prawa (3 sierpnia 1613 r. – promotor Jan Jakub Faesch)⁸³, a także ze staromiejskim aptekarzem Kasparem Panzerem (1588–1656)⁸⁴ – założycielem miejskiego ogrodu botanicznego⁸⁵.

Kolejnego dnia (sobota, 4 października) przyszedł czas na spotkanie z przedstawicielem administracji księstwa pruskiego oraz kolejnym profesorem uniwersytetu. Spotkał się więc z Michałem Adersbachem (1569–1640)⁸⁶ – sekretarzem księcia pruskiego Jana Zygmunta Hohenzollerna (1572–1620) i członkiem mocno związanej z Polską rodziny kupieckiej (jego brat Fryderyk był podpułkownikiem w polskim wojsku)⁸⁷, a także z Jerzym Reimannem (1570–1615)⁸⁸ – profesorem retoryki

⁷³ UB Basel, sygn. AN II 21, k. 37, 132v.

⁷⁴ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 261.

⁷⁵ Ch.G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, t. 4, Leipzig 1751, Sp. 1854.

⁷⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 311.

⁷⁷ Ch.G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, t. 2, Leipzig 1750, Sp. 2538.

⁷⁸ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 116.

⁷⁹ UB Basel, sygn. AN II 21, k. 24, 121v.

⁸⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 223.

⁸¹ Ch.G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, t. 1, Leipzig 1750, Sp. 2182.

⁸² UB Basel, sygn. AN II 4, k. 121.

⁸³ UB Basel, sygn. AN II 7, k. 93. Dnia 9 sierpnia wydał mocno zakrapianą alkoholem ucztę doktorską, podczas której wypito aż 51 miar wina (około 86 litrów) przy dwóch biesiadnych stołach.

⁸⁴ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 369.

⁸⁵ F. Gause, *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*, t. 1, *Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten*, Köln 1965, s. 430.

⁸⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 337.

⁸⁷ T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, A–K, Olsztyn 1984, s. 1.

⁸⁸ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 105.

(od 1601 r.), bibliotekarzem biblioteki pałacowej oraz byłym rektorem uniwersytetu (1610)⁸⁹.

Z niedzieli 5 października nie pochodzi żaden wpis do sztambucha Wasserhuna, ale następnego dnia spotkał się z radnym miejskim Jerzym Langerfeldem⁹⁰. Dopiero 8 października (środa) pojawiają się ostatnie dwa wpisy z Królewca, choć dotyczą ewidentnie osób tymczasowo goszczących w mieście. Tego dnia wpisał się Piotr Bruncovius z Gdańska⁹¹ – profesor prawa i historii Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego (1602–1619)⁹² oraz Magnus Nolde (1569–1615), który zamieścił w sztambuchu kolorowe przedstawienie swego herbu⁹³ – pan na Kalēti⁹⁴ w Kurlandii. Nolde był głównym opozycjonistą wobec absolutystycznych rządów księcia Kurlandii i Semigalii Wilhelma Kettlera (1574–1640), z powodu czego został zamordowany (wraz z bratem) przez księcia w Mitawie⁹⁵. Wpis Nolde jest o tyle ciekawy, że kilka lat później do sztambucha Wasserhuna wpisze się syn Wilhelma Kettlera – Jakub (1610–1682), zamieszczając kolorowe przedstawienie herbu książęcego⁹⁶. Jakub, późniejszy książę po śmierci wuja, razem z ojcem tułał się wówczas po Europie, gdyż Wilhelm za zabójstwo Magnusa Nolde został zdetronizowany, pozbawiony całego majątku i wygnany⁹⁷.

Wasserhun odwiedziwszy Królewiec (pobyt trwał 8–9 dni), udał się na południe i przez tereny Księstwa Pruskiego oraz Księstwa Warmińskiego dotarł, najpewniej 12 października, do Szczytna. W niewielkim Szczytnie Wasserhun spotkał się 13 października (poniedziałek) z trzema osobami: Dionizym II von Olsenem (1592–1627)⁹⁸ – starostą księcia pruskiego na zamku Szczytno⁹⁹; Krzysztofem Lichtensteinem¹⁰⁰ – pastorem tamtejszej

⁸⁹ Reimann, Georg, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 27, Leipzig 1888, s. 701–702.

⁹⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 262.

⁹¹ *Ibidem*, k. 285.

⁹² T. Maciejewski, *Prawo i prawnicy w Gdańskim Gimnazjum Akademickim (XVII–XVIII wiek)*, w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, *Szkice z dziejów*, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008, s. 371–373.

⁹³ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 54. Blazonowanie: W czarnym polu trzy złote świersz-cze.

⁹⁴ Dziś łotewska wieś.

⁹⁵ M. Balcerek, *Mord w Mitawie w 1615 i jego konsekwencje*, „Przegląd Historyczny” 2008, 99, 4, s. 611–612.

⁹⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 29 (bez daty i miejsca).

⁹⁷ M. Balcerek, *op. cit.*, s. 616.

⁹⁸ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 207.

⁹⁹ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, t. 3: *Kurland, Görlitz* [1937], s. 447.

¹⁰⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 365.

parafii luterańskiej (1579–1617)¹⁰¹ oraz z urzędnikiem Michałem Wallachem – kancelistą¹⁰². Trudno dociec, dlaczego Wasserhun zatrzymał się w tak niewielkiej miejscowości. Najpewniej był to jeden z licznych przystanków, może zasugerowany przez Michała Adersbacha w Królewcu, w jego dalszej drodze na południe, do serca państwa polsko-litewskiego – Warszawy.

Wasserhun przybył do Warszawy około 18 października (sobota). Następnego dnia spotkał się z katolikiem Jerzym Radziwińskim herbu Brodzic (zm. po 1629 r.)¹⁰³ – dworzaninem królewskim i przedstawicielem szlachty litewskiej¹⁰⁴. Kolejnego zaś dnia (poniedziałek, 20 października) spotkał się z Piotrem Grabenem (1577–1629)¹⁰⁵ – Szwedem z pochodzenia, który jako jezuita nauczał retoryki kleryków jezuickich na Litwie (1605–1606), a potem opuścił zakon (1606), zrobił doktorat obojga praw, ożenił się i został dworzaninem królewskim w Warszawie¹⁰⁶. Graben, co ciekawe, w swoim wpisie nazywa dość sugestywnie Wasserhuna *in Sarmatia peregrinus*. Kolejnego dnia (wtorek) spotkał się z Melchiorem Rolle¹⁰⁷ – kolejnym dworzaninem królewskim, aptekarzem oraz późniejszym chirurgiem królewskim (1624–1626)¹⁰⁸. Z pobytu Wasserhuna w Warszawie pochodzi jeszcze jeden wpis. Dnia 24 października (piątek) spotkał się z wyznawcą kalwinizmu Ernestem Denhoffem herbu Dzik¹⁰⁹ – pułkownikiem piechoty w wojsku polskim¹¹⁰. Spotkania Wasserhuna z dworzanami królewskimi sugerują, że zamierzał dostać się na dwór króla Zygmunta III Wazy. Tym bardziej że król wraz z orszakiem przebywał wówczas w Warszawie¹¹¹. Wydaje się jednak, że ostatecznie Wasserhun nie spotkał się z królem czy bardziej znamienitymi członkami dworu. Mimo wszystko uda mu się później spotkać przyszłego króla polskiego, ale już w swoim rodzinnym mieście.

¹⁰¹ Powiat szczytyński. *Przeszłość – współczesność*, red. G. Jasiński, Z. Kudrzycki, A. Miśsiuk, Szczytno 2006, s. 159.

¹⁰² UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 373.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 114.

¹⁰⁴ A. Przyboś, *Frąckiewicz Radziwiński Jerzy*, w: PSB, t. 7, red. W. Konopczyński, Kraków 1948–1958, s. 99.

¹⁰⁵ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 192.

¹⁰⁶ A. Królikowska, *Profesorowie jezuickich seminariów nauczycielskich od XVI do XVIII wieku*. *Słownik biograficzny*, Kraków 2017, s. 57–58.

¹⁰⁷ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 361.

¹⁰⁸ K. Matwijowski, *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988, s. 262.

¹⁰⁹ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 148v.

¹¹⁰ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 4, Warszawa 1901, s. 250.

¹¹¹ M. Wrede, *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*, Warszawa 2020, s. 263.

W Warszawie Wasserhun spędził jedynie tydzień (18–25 października) i z nieznanymi bliżej przyczynami zawrócił na północ, po czym udał się z powrotem do Prus Królewskich, do oddalonego o ponad 270 kilometrów od Warszawy Elbląga. Krótkotrwała zmiana trasy jego podróży sugeruje, że w Elblągu czekały na niego ważne listy z Bazylei lub, co bardziej prawdopodobne – pieniądze na dalszą podróż. W Elblągu spotkał się 3 listopada (niedziela) z Janem Myliussem (1557–1630)¹¹² – rektorem (1597–1629) tamtejszego gimnazjum, który podniósł je do rangi gimnazjum akademickiego¹¹³. Był to równocześnie jedyny wpis w jego sztambuchu z Elbląga, ponieważ dość szybko udał się w dalszą podróż na południe, do oddalonego od Elbląga o ponad 510 kilometrów Krakowa, do którego przybył zapewne 11 listopada (poniedziałek).

Następnego dnia (wtorek) zaczął spotykać się z mieszkańcami miasta. Odwiedził wówczas Jana Brożka (1585–1652)¹¹⁴ – profesora medycyny i matematyki na Akademii Krakowskiej, późniejszego rektora tej uczelni (1652) oraz twórcę pierwszej w Polsce katedry geodezji¹¹⁵, a także Andrzeja Schoneusa (1552–1615)¹¹⁶ – wieloletniego rektora Akademii Krakowskiej (1605–1607, 1608, 1611–1613, 1613–1614)¹¹⁷. Kolejnego dnia (13 listopada, środa) odwiedził trzech kolejnych krakowskich profesorów: Jakuba Jonidło (1570–1619)¹¹⁸ – profesora prawa, twórcę akademickiego podręcznika do nauki prawa kanonicznego oraz ówczesnego rektora Akademii (1614–1615)¹¹⁹, który dodatkowo opieczętował swój wpis do sztambucha pieczęcią kanonika sądeckiego, oraz z Tomaszem Eustachym Świniarskim z Piątku (zm. 1641)¹²⁰ – profesorem prawa¹²¹. Nie omieszkał w tym dniu odwiedzić także byłego studenta Uniwersytetu w Bazylei: Wincentego Łyszkowicza (zm. 1641)¹²² – znanego kalwińskiego lekarza

¹¹² UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 374.

¹¹³ M. Pawlak, *Mylius Jan (1557–1630)*, w: PSB, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 354–355.

¹¹⁴ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 63.

¹¹⁵ J. Chroboczek, *Jan Brożek: Mathematician, Astronomer and Biographer of Copernicus (1585–1652)*, „The Polish Review” 2010, 55, 2, s. 169, 193.

¹¹⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 127.

¹¹⁷ L. Hajdukiewicz, *Schoneus Andreas (1552–1615)*, w: PSB, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994, s. 597–600.

¹¹⁸ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 125.

¹¹⁹ J. Bieniarzówna, *Książka Jakub Janidło – wybitny przedstawiciel profesury krakowskiej XVII stulecia*, „Folia Historica Cracoviensia” 1989, 1, s. 7–32.

¹²⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 124v.

¹²¹ *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, 1364–1780, red. W. Uruszczak, Kraków 2015, s. 404–405.

¹²² UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 138.

w Krakowie¹²³, który studiował w Bazylei (październik 1598 r.)¹²⁴, gdzie został doktorem medycyny (10 kwietnia 1600 r. – promotor Kaspar Bauhin)¹²⁵. Z krakowskiego etapu podróży pochodzi jeszcze jeden wpis, ale tylko z datą roczną. Chodzi o Teodora Zawadzkiego herbu Rogala (zm. 1637)¹²⁶ – prawnika i poetę¹²⁷.

Na powyższych wpisach kończy się podróż Wasserhuna po państwie polsko-litewskim. Do końca 1614 r. podróżował dalej przez kraje Habsburgów (Morawy, Czechy i Austrię) do Opawy (16–18 listopada), Ołomuńca (21 listopada), Mikulova (25 listopada), Wiednia (28 listopada – 1 grudnia), a zatrzymał się pod koniec roku w Pradze (13 grudnia)¹²⁸. Dalej przez prawie cztery lata podróżował przez Królestwo Czeskie, Śląsk i Łużyce, choć cały czas rezydował w Pradze lub na dworach czeskiej szlachty. Wieloletni pobyt Wasserhuna na ziemiach czeskich jest niezwykle interesujący, zważywszy na fakt, że przebywał tam w przededniu wojny i zapewne był świadkiem wydarzeń, które doprowadziły do wybuchu wojny trzydziestoletniej¹²⁹. Dodatkowo spotykał się z najznamienitszymi przedstawicielami czeskich rodów szlacheckich (np. Sławatowie, Žerotínovie, Sternbergowie, Kinscy, Kaunitzowie, Smiřicy, Waldsteinowie, Kolowratowie), książętami śląskimi (Adam Waclaw, książę cieszyński; Jan Christian i Jerzy Rudolf, książęta legniccy) i elektorami brandenburskimi (Jan Zygmunt i Jan Jerzy Hohenzollernowie). Jest to jednakże etap podróży Wasserhuna, który wymaga osobnych badań.

Wracając jednak do etapu polskiego jego podróży, można stwierdzić, że Wasserhun przebywał na ziemiach podległych państwu polsko-litewskiemu przez niespełna dwa miesiące (wpisy od 15 września do 13 listopada), odwiedził przynajmniej Gdańsk, Malbork, Królewiec, Szczytno, Warszawę, Elbląg i Kraków oraz spotkał się łącznie z 42 osobami, spośród których 4 były obcokrajowcami (dwóch Szwajcarów). Osoby, z którymi

---

¹²³ L. Hajdukiewicz, *Łyszkowic Wincenty (zm. 1641)*, w: PSB, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 612–613.

¹²⁴ UB Basel, sygn. AN II 4, k. 72.

¹²⁵ UB Basel, sygn. AN II 21, k. 17v. W Bazylei wpisał się też do sztambucha Kaspara Bauhina (1601): UB Basel, sygn. AN VI 16, k. 135v, oraz do sztambucha Tomasza Plattera (1602): UB Basel, sygn. AN VI 13, k. 229v.

¹²⁶ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 338v.

¹²⁷ *Herbarz polski ks. Kaspara Niesieckiego S.J.*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. 10, Lipsk 1845, s. 103.

¹²⁸ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 55v, 110v, 117, 127v, 197, 209, 216v, 235v, 239, 240, 314, 354.

¹²⁹ Spotkał się m.in. w marcu 1618 r. z Wilhelmem Sławatą (UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 33v), który został wyrzucony z Zamku Praskiego podczas trzeciej defenestracji (23 V 1618). Wiadomo też, że od maja do czerwca 1618 r. przebywał w Pradze (UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 216v, 289v).

się spotykał, były w większości protestantami (83%) i reprezentowali środowisko intelektualne (akademickie) odwiedzanych prowincji (60%). Byli ludźmi zdecydowanie od Wasserhuna starszymi (miał 28 lat), o średniej wieku 40 lat (przy skrajnościach 22 i 62 lata) i tylko trzech z nich było od niego młodszych. Spotykał się zatem z ludźmi dojrzałymi, o ugruntowanej pozycji społecznej oraz autorytetami w swojej profesji. Interesujące jest, że Wasserhun przedstawiał się często jako student prawa, choć spotykał się głównie z uczonymi reprezentującymi nauki ścisłe (54%), głównie medycynę, a rzadziej z prawnikami (30%) czy teologami kalwińskimi (16%).

Jeśli zaś chodzi o pochodzenie społeczne i etnicznie, w większości byli to mieszczenie (90%) niemieckiego pochodzenia (60%), a jedynie w niewielkiej części etniczni Polacy (20%). Dodatkowo tylko czterech z nich reprezentowało rody szlacheckie (Radziwiłł, Radziwiński, Denhoff, Zawadzki), choć jedynie Radziwiłł należał to jednego z głównych kalwińskich rodów państwa polsko-litewskiego. Mimo że w okresie odwiedzin Wasserhuna odsetek szlachty protestanckiej (kalwiniści, antytrynitarze, bracia czescy) był dość spory, a wielu z jej przedstawicieli studiowało wcześniej w Bazylei (np. Ossolińscy, Firlejowie, Potoccy), to ten bazylejczyk wybrał jednak kontakt z przedstawicielami elit miejskich.

Trudno odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Wasserhun tak krótki czas spędził w rozległym państwie polsko-litewskim i nie spotykał się z większą liczbą przedstawicieli polskiej szlachty. Być może od początku planował tak krótki pobyt, więc siłą rzeczy musiał ograniczyć krąg osób, z którymi zamierzał się spotkać, do przedstawicieli dużych ośrodków miejskich. Jego czteroletni pobyt w Czechach sugeruje dodatkowo, że to ziemie czeskie były celem jego peregrynacji (instrukcja Polanusa von Polansdorfa?) i to tam dopiero zaczął spotykać się z wszystkimi najważniejszymi osobami w państwie (ze szlachty i mieszczaństwa). Co ciekawe jednak, dopiero po powrocie do Bazylei zaczął widywać się z polskimi studentami reprezentującymi pierwsze polskie rody szlacheckie (Andrzej i Rafał Leszczyńscy)¹³⁰, a także miał okazję spotkać 7 listopada 1624 r. królewicza Władysława Wazę (1595–1648)¹³¹, który razem z księciem Albrechtem Radziwiłłem (1593–1656)¹³² i Gerardem Denhoffem¹³³ zwiedzali Europę w latach 1624–1625¹³⁴.

¹³⁰ UB Basel, sygn. AN VI 26d, k. 35–35v (IX 1628).

¹³¹ *Ibidem*, k. 16.

¹³² *Ibidem*, k. 28v.

¹³³ *Ibidem*, k. 149. Bratanek Ernesta, którego Wasserhun spotkał w Warszawie (24 X), późniejszy wojewoda pomorski (1643–1648), który umieścił wpis w sztambuchu Wasserhuna tuż obok wpisu warszawskiego bratanka.

¹³⁴ Ogromny tłum witał królewicza w Bazylei, a władze miasta nie dość, że zwolniły cały orszak z ceł, to podarowały mu trzy beczki wina, wóz owsa oraz wyznaczyły kilku

Charakter podróży Wasserhuna po Polsce był więc zdecydowanie mieszczański¹³⁵. Wasserhun stronił od polskich kręgów szlacheckich (nie miał dostępu do dworu królewskiego), a zamiast tego szukał kontaktów z uczonymi niemieckiego pochodzenia, w większości wyznawcami kalwinizmu. Z drugiej jednak strony trzeba także zwrócić uwagę na fakt, że w Europie Centralnej fundamentem charakteryzującym życie religijne był multikonfesjonalizm, który spowodował stworzenie wielu hybrydowych praktyk religijnych wśród wyznawców różnych religii¹³⁶, a także multietniczność. W związku z tym praktyki religijne wśród polskich wyznawców kalwinizmu były inne (np. nasiąknięte katolicyzmem) niż te, do których przywykł Wasserhun w Bazylei. Dlatego też musiał zaadaptować się do panującej sytuacji religijnej, a także zaakceptować pewne różnice kulturalne. Stąd zapewne nie przywiązywał wagi do spotkań z polskimi czy pruskimi teologami kalwińskimi, a jego podróż po Polsce była dość pośpieszna.

Nie można zatem uznać, że wyznanie Wasserhuna koniecznie determinowało to, z kim się spotykał, gdyż mógł być w tym względzie elastyczny (kryptokalwinizm). Aspekt poznawczy jego podróży mógł być silniejszy niż kalwińskie świadectwo wiary, co było typowe dla podróży interkonfesjonalnych. Należy jednak podkreślić, że Wasserhun mógł też kierować się ostrożnością, a w związku z tym wolał spotykać się w Polsce z wykształconymi w Bazylei mieszczanami niemieckiego pochodzenia o wyznaniu kalwińskim. Miał przecież już za sobą długoletnią podróż po Europie, podczas której mogły go spotkać nieprzyjemności, więc wolał w Polsce nie ryzykować. Mogły mieć na to wpływ także informacje o prześladowaniach religijnych na Litwie, które mógł mu przekazać jego rodak Jakub Ziegler w Królewcu.

Mimo wszystko jego podróż nosiła też pewne cechy indywidualne, tak silnie zresztą charakteryzujące podobnych mu podróżników¹³⁷. Kiedy wyjechał z Bazylei w 1612 r., miał już 26 lat, a tury kawalerskie odbywano między 18. a 25. rokiem życia. Ponadto najczęściej młodzieńcy z krajów niemieckojęzycznych wyruszali po utartych szlakach po Europie

---

urzędników, aby towarzyszyli królewiczowi w zwiedzaniu miasta. Wśród tych mieszczan musiał zatem być Wasserhun: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. A. Przyboś, Kraków 1977, s. 221–222.

¹³⁵ T. Grosser, *op. cit.*, s. 153–154.

¹³⁶ H. Louthan, *Multiconfessionalism in Central Europe*, w: *A Companion to Multiconfessionalism in the Early Modern World*, red. T.M. Safley, Leiden–Boston 2011, s. 379.

¹³⁷ F. Brändle, *Gemeiner, Mann, was nun? Autobiographie und Lebenswelt des Augustin Güntzer*, w: A. Güntzer, *Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben. Die Autobiographie eines Elsässer Kannengießers aus dem 17. Jahrhundert*, wyd. F. Brändle, D. Sieber, Köln–Weimar–Wien 2002, s. 26.

Zachodniej i Południowej, więc decyzja Wasserhuna o podróży do Europy Wschodniej i Centralnej wymykała się ścisłym formom standaryzacji, choć nie był w tym wyjątkiem. Alzacki rzemieślnik Augustin Güntzer¹³⁸ również odbył podróż do Europy Środkowej, którą opisał w obszernym pamiętniku¹³⁹. Wasserhun realizował zatem swoją podróż w sposób zdyscyplinowany, racjonalny, dokładnie obliczony, a przede wszystkim starał się realizować indywidualne potrzeby, nie zważając na utarte koncepcje, co zbliżało jego podróż do typu podróży burżuazyjnej¹⁴⁰. Warto jednak równocześnie zaznaczyć, że Wasserhun realizował model mieszczański podczas polskiego etapu podróży, ale już na terenie Królestwa Czech, czy też później, socjalizował się głównie w obrębie zamożnej szlachty i miał swobodny wstęp na księżęce dwory.

Podsumowując powyższe dociekania, można zaryzykować stwierdzenie, że podróż R. Wasserhuna po państwie polsko-litewskim odzwierciedlała środowisko, z którego sam pochodził. Jako wykształcony mieszczanin szlacheckiego pochodzenia, związany z Uniwersytetem w Bazylei, spotykał się głównie z byłymi bazylejskimi absolwentami, przedstawicielami życia uniwersyteckiego oraz intelektualnego odwiedzanych miast, a przede wszystkim wyznawcami tego samego nurtu protestanckiego. Najpewniej pełen był stereotypów (lub niewiedzy) na temat państwa polsko-litewskiego, które było wówczas dość tolerancyjne (w porównaniu do innych krajów, które odwiedził), dlatego wołał zapewne unikać spotkań poza dużymi protestanckimi miastami oraz z osobami spoza kręgu akademickiego. Taka postawa i wynikająca z niej trasa podróży spowodowała, że jego pobyt w Polsce był bardzo powierzchowny i w ogóle nie „dotykał” zasadniczej treści życia społeczno-politycznego tak rozległego kraju (np. nietypowego ustroju). Mimo że spotykał się z ludźmi nadającymi ton życiu akademickiemu w kraju, to dla życia politycznego czy społecznego ich osiągnięcia bądź postawy były raczej marginalne (nawet książę Janusz Radziwiłł spotkany w Gdańsku był w niełasce króla i przebywał na emigracji). Wasserhun był w państwie polsko-litewskim typowym okazjonalnym turystą, który pobyt w tym kraju traktował jako przystanek przed głównym celem swej podróży – Królestwem Czeskim, gdzie rzeczywiście spotkał się z elitami społecznymi, politycznymi oraz intelektualnymi. Warto jednak wspomnieć, że trasa jego podróży była jak

¹³⁸ Augustin Güntzer był alzackim rzemieślnikiem o wyznaniu kalwińskim (nieco ortodoksyjny), który dorastał w katolickim Obernai, gdzie odebrał podstawowe wykształcenie. Jego podróż po Europie była dość melancholijna (w Prusach Książęcych bliski był samobójstwa): D. Sieber, *Erlesenes Leid und selbstbewusste Gesten. Die religiösen Leitbilder Augustin Güntzers*, w: A. Güntzer, *Kleines Biechlin*, s. 47.

¹³⁹ F. Brändle, *op. cit.*, s. 12.

¹⁴⁰ T. Grosser, *op. cit.*, s. 156–157.

na Szwajcarów w tamtych czasach zadziwiająca, a samego Wasserhuna charakteryzowała ponadprzeciętna ciekawość i chęć poznania nieznanego mu świata oraz ludzi. Tym bardziej że z racji wieku oraz uzyskanego wykształcenia był raczej „peregrynantem ukształtowanym”, a więc bardziej dojrzałym i pewnym swego celu. Zdecydowanie wyróżniał się zatem na tle swojej epoki i środowiska, z którego pochodził, a jego horyzonty poznawcze były znacznie szersze niż typowego przedstawiciela szwajcarskiego mieszczaństwa.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Staatsarchiv Basel-Stadt:

JD-REG 6e 1 6, PA 355 C550, Universitätsarchiv I 6_2, Universitätsarchiv I 6_6.

Universitätsbibliothek Basel (UB Basel):

AN II 4, AN II 4a, AN II 6, AN II 7, AN II 9, AN II 21, AN VI 13, AN VI 26d, Frey.-Gryn. V 15, KiAr H III 59:11 [*Iuuenibus virtute & doctrina praestantiss. D. Iohanni Wollebio, D. Iohanni Gernlero, D. Reinhardo Wasserhunio, D. Nicolao Brombachio Basil. cum suprema philosophiae laurea in thelesterio inclytae Basiliens. Acad. a clar. & excell. viro D.D. Ioh. Georgio Leone die 16. Septemb. coronarentur/congratulantur amici, Basileae 1606*].

Printed sources (Źródła drukowane)

Copernicus, *Astronomia instaurata*, red. Nicolaus Mulerius, Amsterdam 1617.

Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr., t. 1, *Die Immatriculationen von 1544-1656*, wyd. G. Erler, Leipzig 1910.

Die Matrikel der Universität Rostock, t. 2, 1563-1611, wyd. A. Hofmeister, Rostock 1891.

Lassels R., *The Voyage Of Italy, Or A Compleat Journey Through Italy*, t. 1-2, Paris 1670.

Oelhaf J., *De partibus abdomina centinentibus*, Gedani 1613.

Podróż królewicz Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624-1625 w świetle ówczesnych relacji, oprac. A. Przyboś, Kraków 1977.

Studies (Opracowania)

Aa A.J. van der, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, t. 12, f. 2, Haarlem 1869.

Balcerek M., *Mord w Mitawie w 1615 i jego konsekwencje*, „Przegląd Historyczny” 2008, 99, 4.

Bertling A., Oelhaf, Joachim, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 24, Leipzig 1887.

Bieniarzówna J., *Książd Jakub Janidło – wybitny przedstawiciel profesury krakowskiej XVII stulecia*, „Folia Historica Cracoviensia” 1989, 1.

Black J., *France and the Grand Tour*, New York 2003.

Black J., *Italy and the Grand Tour*, London 2003.

Black J., *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*, London 1992.

Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 4, Warszawa 1901.

Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 9, Warszawa 1906.

Brändle F., *Gemeiner, Mann, was nun? Autobiographie und Lebenswelt des Augustin Guntzer, w: Augustin Guntzer, Kleines Biechlin von meinem gantzen Leben. Die Autobiographie eines Elsässer Kannengießers aus dem 17. Jahrhundert*, wyd. F. Brändle, D. Sieber, Köln-Weimar-Wien 2002.

- Brennan M.G., *The Origins of the Grand Tour. The Travels of Robert Montagu, Lord Mandeville, 1649–1654, William Hammond, 1655–1658, Banaster Maynard, 1660–1663*, London 2004.
- Brilli A., *Als Reisen eine Kunst war – Vom Beginn des modernen Tourismus: Die „Grand Tour“*, Berlin 2001.
- Burckhardt-Finsler A., *Die Stammbücher des Historischen Museums zu Basel*, „Jahresberichte und Rechnungen des Vereins für das Historische Museum“ 1897.
- Chaney E., *The Grand Tour and the Great Rebellion: Richard Lassels and ‘The Voyage of Italy’ in the Seventeenth Century* (Biblioteca del viaggio in Italia), Genève 1985.
- Chaney E., *The evolution of the Grand Tour: Anglo-Italian cultural realtions since the Renaissance*, London–Portland 1998.
- Chessex P., *Grand Tour*, w: *Dictionnaire européen des Lumières*, red. M. Delon, Paris 2007.
- Chroboczek J., Jan Brożek: *Mathematician, Astronomer and Biographer of Copernicus (1585–1652)*, „The Polish Review“ 2010, 55, 2.
- Gause F., *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen*, t. 1, *Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten*, Köln 1965.
- Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, t. 3, Kurland, Görlitz [1937].
- Grosser T., *Reisen und soziale Eliten. Kavalierstour – Patrizierreise – bürgerliche Bildungsreise*, w: *Neue Impulse der Reiseforschung*, red. M. Maurer, Berlin 1999.
- Hajdukiewicz L., *Łyszkowic Wincenty (zm. 1641)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.
- Hajdukiewicz L., *Schoneus Andreas (1552–1615)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 35, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1994.
- Helk V., *Dansk-Norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536–1660. Med en matrikel over studerende i udlandet*, Odense 1987.
- Henning Ch., *Reiselust – Touristen, Tourismus und Urlaubskultur*, Frankfurt 1999.
- Herbarz polski ks. Kaspara Niesieckiego S.J.*, wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz, t. 10, Lipsk 1845.
- Jöcher Ch.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, t. 1–4, Leipzig 1750–1751.
- Kempa T., *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016.
- Koelner P., *Die Safranzunft zu Basel und ihre Handwerke und Gewerbe*, Basel 1935.
- Królikowska A., *Profesorowie jezuickich seminariów nauczycielskich od XVI do XVIII wieku. Słownik biograficzny*, Kraków 2017.
- Leu H.J., *Allgemeines helvetisches, eydgenössisches, oder schweitzerisches Lexicon*, t. 6, *Supplement*, Zürich 1791.
- Leu H.J., *Allgemeines helvetisches, eydgenössisches, oder schweitzerisches Lexicon*, t. 20, Zürich 1765.
- Louthan H., *Multiconfessionalism in Central Europe*, w: *A Companion to Multiconfessionalism in the Early Modern World*, red. T.M. Safley, Leiden–Boston 2011.
- Maciejewski T., *Prawo i prawnicy w Gdańskim Gimnazjum Akademickim (XVII–XVIII wiek)*, w: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, t. 1, *Szkice z dziejów*, red. E. Kotarski, Gdańsk 2008.
- Matwijowski K., *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław 1988.
- Mokrzecki L., *Pauli Jerzy (1586–1650)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, A–K, Olsztyn 1984.
- Pawlak M., Długokęcki W., *Studia uniwersyteckie Malborezyków do 1773 roku*, Bydgoszcz 2004.

- Pawlak M., *Mylius Jan (1557–1630)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Pelczar M., *Oelhaf Joachim (1570–1630)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Powiat szczycieński. Przeszłość – współczesność*, red. G. Jasiński, Z. Kudrzycki, A. Misiuk, Szczycno 2006.
- Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, 1364–1780, red. W. Uruszczak, Kraków 2015.
- Przyboś A., *Frąckiewicz Radziwiłł Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków 1948–1958.
- Reimann Georg, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 27, Leipzig 1888.
- Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, red. H. Bausinger, K. Beyrer, G. Korff, München 1991.
- Schnabel W.W., *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Tübingen 2003.
- Schnabel W.W., *Stammbücher*, w: *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte. Typen, Bestände, Forschungsperspektiven (Wolfenbütteler Forschungen 128)*, red. U. Rasche, Wiesbaden 2011.
- Sieber D., *Erlesenes Leid und selbstbewusste Gesten. Die religiösen Leitbilder Augustin Güntzers*, w: *Augustin Güntzer, Kleines Biechlin von meinem ganzem Leben. Die Autobiographie eines Elsässer Kannengießers aus dem 17. Jahrhundert*, wyd. F. Brändle, D. Sieber, Köln–Weimar–Wien 2002.
- Simson P., *Die Reise des Danziger Ratscherrn Arnold von Holten durch Spanien und Oberitalien in den Jahren 1606–1608*, „Archiv für Kulturgeschichte” 1908, 6, 1.
- Sławoszewska M., *Keckerbart Jan (1566–1635)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 12, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967.
- Sławoszewska M., *Pauli Adrian (1583–1622)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 25, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Tosi A., *Language and the Grand Tour: Linguistic Experiences of Travelling in Early Modern Europe*, Cambridge 2020.
- Vischer C., *Die Stammbücher der Universitätsbibliothek Basel. Ein beschreibendes Verzeichnis, w: Festschrift Karl Schwarber. Beiträge zur schweizerischen Bibliotheks-, Buch- und Gelehrtengeschichte, zum 60. Geburtstag am 22. November 1949 dargebracht*, Basel 1949.
- Wappenbuch der Stadt Basel/unter den Auspizien der Historischen u. antiquarischen Gesellschaft in Basel*, red. W.R. Staehelin, t. 3, f. 1, Basel 1917–1930.
- Wasilewski T., *Radziwiłł Janusz (1579–1620)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Włodarski M., *Barokowa poezja epicedialna. Analizy*, Kraków 1993.
- Wrede M., *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*, Warszawa 2020.
- Zdrenka J., *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814*, t. 2, *Biogramy*, Gdańsk 2008.

NOTA O AUTORZE

Robert T. Tomczak – doktor, absolwent Wydziału Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie obecnie jest zatrudniony. Specjalizuje się w historii peregrynacji zagranicznych (XVI–XVIII w.), zajmuje się także dziejami uniwersytetów (XV–XVIII w.) oraz historią związków intelektualnych oraz kulturowych Polski z Czechami

i Szwajcarią. Stypendysta Fundacji Lanckorońskich oraz Rady Federacyjnej Szwajcarii (post-doc na Uniwersytecie w Bazylei, 2019–2020). Nagrodzony Nagrodą im. Profesora Czesława Majorka w Ogólnopolskim Konkursie Prac Doktorskich z Historii Edukacji (2021) oraz Stypendium START Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (2021).

ABOUT THE AUTHOR

Robert T. Tomczak – PhD, graduated from the Faculty of History at Adam Mickiewicz University in Poznań, where he is currently employed. He specialises in the history of peregrinatio academica (16th–18th centuries), the history of universities (15th–18th centuries) and the history of intellectual and cultural relations of Poland with the Czech Kingdom and Switzerland. Scholarship holder of the Lanckoronski Foundation and the Federal Council of Switzerland (post-doc at the University of Basel, 2019–2020). Awarded the Professor Czesław Majorek Prize in the National Competition for Doctoral Theses in the History of Education (2021) and the START Scholarship of the Foundation for Polish Science (2021).

